

СРПСКА САВРЕМЕНА ЛИТЕРАТУРА У БАЛКАНСКОМ КОНТЕКСТУ

Съвременната сръбска литература в балкански контекст

CONTEMPORARY SERBIAN LITERATURE IN BALKAN CONTEXT

The author of this paper points to the development and values of the modern Serbian poetry and prose of writers in Eastern and Southern Serbia, about the influence and mixing of cultures, languages, tradition, themes and ideas. Main attention is focused on the writer and scientist Ljubiša Mitrović and his cosmic poetry characterized by many peculiarities, on Miroslav Todorović, a poet with thoughtful orientation and a broad view of the worlds out of which germs of new ideas arise, on the poetry of the mathematician and philosopher Stojan Bogdanović and the folklorist, lexicologist and great thinker Momčilo Zlatanović. In their books, they talk in specific ways about human being in his duration and striving for cosmic light. Some of them, having been translated in Bulgarian language, have become spiritual property of the recipients of literary word in Bulgaria.

Keywords: Modern Serbian literature, Balkan context, thought, poetry.

Увод

У песми и прича аутори откривају аутентични глас народа и језика коме падају из потребе да се сазна или ослушне смисао живљења и мишљења у одређеној традицији. Оно што је од искона стварано, уткано је у овоземаљско и духовно, а све то одржава човека на сопственим изворима који представљају темељни принцип познавања света. Поезија је ту како би одржала хармонију космоса, а ствароаци, користећи машту, не саопштавају само чињенице, бројеве, емоције, већ на различите начине успостављају везу између поетских елемената текста којима се постиже логика свеопштег битисања. Из тога произилази схватање, по тврђењима више теоретичара књижевности, да свако вредно књижевно остварење функционише целовито како би се оствариле естетске идеје дела уз помоћ бираних семантичких категорија, у зависности од избора уметника.

Дубина слике света која је остварена у књижевном делу стваралаца чије значење поетског ткива откривамо, снажно је везана за фолклорну, митску, религијску и националну прошлост и свевидећу садашњост, те у њој налазимо националне симболе уз помоћ архаичних језичких конструкција. Такав је случај са поезијом математичара проф. др Стојана Богдановића који у збирци *Човек песма* открива духовно биће прооцећано сопственом душом. Књижевни критичар и поета српских и словенских гора и ветрова, Мирослав Тодоровић, слави све оно што је човеку доступно у корист његовог духовног склада. Проф. др Љубиша Митровић, поетски глас распростире шире захватајући балканске просторе и кишне облаке који сипају, уз кишу, и невоље источносрбијанаца. Фолклориста и професор Момчило Златановић у својој књизи *И сан о срећи – већ је бол* указује да „има трагичне лепоте у општој пролазности“.

Редом ћемо доказати да, универзалне вредности које су препознате, а исказане емоцијама у тренуцима надахнућа, поред различитости која је неминовна, осветљавају мисли, речи и слике које чине опште добро упућено човеку. И ако што каже народна изрека: „Мудрост не трпи распричаност“, тако и поезија аутора у својој дубокомисленој једноставности, додиром звука и боје, допире до читалаца.

Аутор збирке је *Човек који се познаје по песми*

*Кад кап росе падне на усунано звожђе,
испариће. Иста кап, ако падне на
лотосов цвет, блистаће као перла, а
ако падне на шкољку, постаће бисер.
Тако и човек постаје оно с чим се
удружује (речи су једног индијског
мудраца).*

Ово нису само речи о песми, мисао је о животу тајновитом, свести којом је прожет, о мери којом је омеђен. Песма о речима, звуцима и њиховом смислу, исклесана је једноставно. Песничко длето је своје шаре извајало изнутра, из тананих дубина умних хелија, из невидљивог кола добро испрецизираног и измереног духа. Из трептаја спојених са васионом, и космичких бројних светлости и тама.

Снага симболичних речи, наизглед недоречених, као и песнички искази, бујају и надлазе и из замишљеног, а неисказаног. Неказано као струјни одблесак опомиње, учи, упућује, слама, буни се, јечи. То је душа која гори, и гори друге. Слама их и уздиже. Весели и тутњи. Казује и ћути.

Поетски низови нанизани танком жицом не висе нити над земљом, нити у ваздуху. Лелујају у космосу и зову човека да пати, да кроз патњу воли, мрзи и страда. Дозивају усуде и сенке, човека иза њих, људе из бескраја. Сав космос је у његовим рукама и човек као зрно, мање од мањег, ум као честица која тражи скровиште.

Поезија је песниково добро саграђено гнездо. Оно му кроз најмање и најтање прозоре гранчица отвара видике. С висине се боље види, из даљине се боље чује. Одвојеност у надахнућу – сила је неизмерна. Скученост у простору – згуснутост је у изразу. Песник не пева о многоме и много – почеци и крајеви ће изрећи суд и затворити круг. Језгро је битно – људско, и кроз њега поетско, стваралачко. Зато песник градителском сигурном руком узноси, не само себе, него све оно што сматра људским и потребним. Не бира и не класификује песме и теме, оне се издвајају из гена. Потреба да се отргне од себе рођеног не постоји. И немогућа је. Човек је створ. И кад не жели хаос, он је ту, чека. Само песма може створити ред – провеје покаткад мисао. И то је привид. Друго ја, оно што постоји, и дамара. Креће се, и покреће. Струји.

У песмама песника Богдановића успостављена је једна фина поетска динамика проистекла из многих сазнања и искушења. Искушење је изазов за песника, и борба да се оно умножава. Тренови су само за искушења, остало се развјава. Само трен у тренутку, и трен у сну. Све што долази и одлази, ништавно је, и ништа. Трен који се слуша и чује онда када нешто у њему зазвони, зајечи и разлети се. Само један јединствени чин у чудесној људској постојаној и непостојаној природи.

Сан је свет у коме се живи: бекством у сан, спасењу се враћамо: паралелном животном путу. Снови су далека стварност, или непостојећа. Само у песми: „Власт су песме“, број и симбол, „глас васељенски“, мука из њих изрођена.

„Песма – значи човек – треба да уме“, „мора да зна“, да би била права. То је песникова идеја, поетика коју је засновао по сопственој мери и песми створеној у даху. Човек коме је намењена песма, и сам је творац, уколико се сети, пронађе кључну реч која је чини песмом. Реч је потреба, сила, звук и не само знак. Зато је човек одживи с тугом. Јер „сваки је човек друга песма, ловац на песме“.

Песма нашег песника је одживљена, није ненадано дошла. Зачела је живот много пре зачетка њеног творца. У животу понуђене песме нашле су се давне идеје и испричано-испеване истине. У њима је кључ који откључава одговоре на горка, тешка и нерешива питања. Кроз њих се отвара човек у човеку, историја у човеку. Кроз њене лавиринте корача историјска тишина. Само јака реч чврсто одјекује с намером да каже оно што песник у својој промисли хоће: оштро, силно, без тачке. Неисказано се не може речима дочарати. Само душом:

*Човек се познаје по песми
она је његова мера.
Човеку кад дође време,
узму му меру.*

*Постоје људи чију меру
не можеш узети,
јер немаш коме да је даш.*

Песник Стојан Богдановић овим песмама своју меру поклања читаоцима с намером да је „човек – песма“, и уз сазнање је очувао људско достојанство у властитој личности.

Песнички вртлози мисли Мирослава Тодоровића у збирци *Ветар понад гора*

*Путник на заранку слути
песму незаписану, чује је из
тишине видика.*

Песма као говор универзума која за песника представља пророчки палимпсест у збирци *Ветар понад гора*, уобличава мисао о стању свести човека који у природном амбијенту завичаја, сећањем и ћутањем, пита и тражи одговоре којима ће своје унутрашње не/задовољство оправдати. Завичај, звуци и боје као инспирација за рад и стварање, дијалог са избледелим сликама ликова, трема од прошлости и носталгија и бол у самоћи, као и жалост за изгубљеним лепотама – незаобилазне су теме које се прожимају и нижу кроз песме.

Свестан свог постојања, песник се предаје песми као једином могућем извору патње и задовољства, јаве и сна. У тишини душе развија животворну нит, претурајући по ишчилелим лепотама, проналази је у ватри, симболичној игри речи које чине мозаик песме. Кораком даље и откривањем човека кроз речи и потребе за речима, отки-

дањем мисли кроз песму која постоји изван песника Тодоровића, он „пружа руку духа“ да је запише, како су говорили Десанка Максимовић и Душан Радовић.

Сећања навиру, ћутање кроз физички рад прожето је болом пролазности. Остају само усамљени снови:

*Мој стих планински је пејзаж
Прибира облак списом висина.*

Остаје само расточена патња и прикупљање мисли о песми као саговорнику, песниковом двојнику:

*Да се склоним у зрно пшенице
Што ми једино преостало
Светли у мраку.*

Лирски субјекат претражује у својим мислима истину о себи и свету, слуша своју песму, тражи реч, чује речи. Након тога наступа смиреност мисли исказана лирском прозом: „Мотрити и осетити невидљиву силу поезије, осећаш да те натапа како те испуњава, а ти и не знајући постајеш њен део и ено: трепериш листак нада овим списом, шумиш немушто, о-поручујеш мотрити.“

Стање језика у сликама које срећемо у поезији читава се путем симбола, метафора, инверзије, унутарњег гласа који збори, разноврсношћу стихова са опкорачењима, почев од хаику до дневника и поема. Ове језичке варијације дочаравају озвучени пејзаж природе у контрасту са пејзажем душе. Дијалог са даљинама – географским и историјским, са висинама које опсењују мисао и душу, води песника у светлосне даљине, отвара путеве митског и стварносног преплитања. Лирски монолог са, наизглед заборављеним предметима и појавама, оживљава сенке прошлог, и сенке будућег кроз песму која представља вечни говор „свидну клицу у небо загледану.“

Трагање за смислом повратка и настојање да се временска дистанца песмом преброди, осваја песника. Замисао се продубљује утолико што се открива корен, корени у небу завичаја. Пронађена оаза немира оптерећује свест песника који, више нереченим, мање реченим, плива личним и општељудским хоризонтима. Коликогод да је топос дефинисан, песник настоји да линије земље и неба прошири, продуби, измести, осунча, опролећи. И када себе изједначаје са биљком или појавом, и тада његов стваралачки нерв опомиње на ново стварање, и ново сазнање.

Богато животно и песничко искуство, разумевање интересовања, допринела су неформалности приступа песми. Певајући о песми, песник пева о себи. Лирска аутобиографија којом се појашњава песничка и људска физиономија, открива дуго потискивану мисао о пролазности и смрти. Живот је у песмама опеан у различитим манифестацијама, међу њима је нестајање као крадљивац вечне тишине:

*Слушам снег, хуји ветар,
Ветар на огњишту памти
Пепео, талози уз класичну музику студи,
Понад речи ове песме – лозинка неба
У одговор видела.*

Звуци у песмама Мирољуба Тодоровића су знаци који имају моћ трансформације неживог у живо, непостојећег у постојеће. То песник чини вештим комбинацијама

речи правог и преносног значења уз спајање са сликама које су, такође, знаци уткани у поезији. Снажна поређења песника са ветром „који зна све језике, листом књиге и тишином“, доносе читаоцима сазнања о загонеткама живота који увек може изненадити, као и историја:

*Чути дубоку тишину минулих година,
А живот остане у песми незаписаној,
Спознајући, коначно, мудрост
Која више ништа не пита,
и ни за шта не хаје.*

Поезија Мирослава Тодоровића својом енергијом казује много неизречених истина речју и тишином, а све то чини основу, или дно-темељ, песме. Ту лежи песников циљ: његова поетика поезије-стварања. Обраћање читаоцу или слушаоцу у другом лицу, његов је позив на читање, проналажење смисла онолико колико то мисао и потребе живота захтевају. Његова песма је отворена, песник допушта индивидуалну рецепцију, призива доживљај и учење, откривање оне истине која је вредна људског достојанства:

*Чујеш, невидљива, како звона звоне,
Истину живота тек сад слутиш,
Истину у коју, и не знајући, све тоне.*

Љубав према завичају, природи, земљи хранитељици у песмама ове збирке проширује се на љубав према отаџбинској прошлости. Блиски историјски – ратни догађаји погађају песника и народ, земљу, живи свет. Огорчење помешано са мржњом остаје записано стиховима као опомена и позив на хуманост.

Поетски доживљаји у искиданим сликама песника Љубише Митровића

Изабране песме песника Љубише Митровића смештене у оквире поетске читанке под називом *Дарови хитноса* откривају свет који је оптерећен страдањима и хтењима, доживљајем космоса и откривањем сопственог духа кроз загонетке мисли и речи. Мисли које су опеване кроз искидане слике сећања и доживљаја, песник у својим зрелим годинама покушава и успева да наниже у мозаик који чини пресек његовог стваралачког рада. Урањањем у прошлост, не бришући стварност, откривајући сопствено дно и корене *српства*, уз ватре неспокоја и искиданих сећања, уз помоћ Богородице и молитве за новорођене, песник развија своје идеје које заснива на потреби за откривањем унутрашњег сјаја и трептаја човека, њему знаном и блиском.

Поетски и људски немири буде сећања на прошлост, детињство, ветрове *Старе планине*, сав онај завичајни свет који је изнедрио лепоте које прате човека и у најтежим тренуцима. Доживљај лепоте и специфичност корена са чијих су се сокова напајали жедни и чежњиви усамљеници, међу којима је и песник Митровић, изнова даје снагу да проговори, испева, искаже мисли о достојанству човека.

Текња висини и космичком безмерју открива широку мисао која досеже усправним стожером до звезда.

Из жеље да у космичком хаосу нађе мир, рађа се у песнику снага као симбол животне филозофије, безгранична енергија преточена у стихове градацијски поређане. Две паралелне равни – земља и небо, функционишу као простор који је био ограничен дубином душе. Символика проистекла из искреног сазнања, из магије тренутка, ши-рећи слику, шири и душу која је узаврела од жеље да звезданим небом продре у тајне свести света.

У поезији песника горе различите ватре и греју многе светлости, као и у поезији народа из којег је поникао. Оптимизам и у тренуцима неспокоја, обузима песника: то је клица која се не уништава, већ патњом јача, она видљива и невидљива жар-птица која станује у бајци, али и у песми Љ. Митровића, њена сенка и стварност.

То трајање у стварности не ограничава мисао и жељу да свако у јединственој прилици пронађе себе:

*Сваки је човек
Свет за себе
Путник на неизвесном путу
Између нас и неке
Удаљене звезде
Милион светлосних година.*

Доживљајем космоса и појава у њему, песник наслућује место човеково и његову духовност огрнуту романтичном песничком мрежицом која титра при сваком уз-даху. Окренутост себи, свом песничком узрастању у појединим песмама прераста у сан, те тако везовима у сну, осветљава несвесну нит која игра значајну улогу у животу, откривању смисла кроз чежњу, излазе из вишеструко затворених кругова на хоризонт који се само фантазијом може наслутити.

Расположење у песмама избора о коме је реч, у сталној је метаморфози. Томе доприносе језик који је оснажен унутрашњом видљивом и невидљивом структурном организацијом, ужурбана мисао, сећања у искиданим сликама. Та животворна нит и унутрашњи сјај којим се песник греје у појединим тренуцима, кроз тишину душе, отвара двери природног амбијента у небу завичаја.

Апострофирање родног краја и слављење лепота понетих из завичаја, узбуркало је песникову душу, оживело сенке прошлог и нагостило сенке будућег. Сазнање о смирености мисли након настанка песме испуњава душу песника, богати идеје читалаца. Окреће странице рефлексije из којих истиче река древне филозофије живота.

Бесконачни снови и сећање чине окосницу и загонетку поезије, нарочито у стиховима који својом прецизношћу, краткоћом и симболичком подсећају на хаику. Окренутост свету подједнака је за гледањем у себе као клицом космоса.

Помисао на то да је живот само један јединствени трептај, један уздах, тајна, зрно, прхут – симболизована је у стиховима:

*Између два сна
пребирем по мрежи
шта сам уловио.*

Из бесконачних снова и сећања у већини песама рађа се најлепша химна љубави и лепоти која кроз време у генерацијама вечно траје и богати свет. Бајковита нит из-

вучена из стена Старе планине везује песника за магију којом се живот крунише у низ манифестација. Жеља да убере светлост мудрости и подари је најближима није само симболични знак већ истина која извирује из бића песника - приврженика „корена” којима се усправно држи у животу. Планина о којој пева крије неизмерну силу из које расте, како примећује човек-песник, живот у хиљаду варијанти, са преплетом митова и легенди о чудотворним травама које доносе срећу и предсказују несрећу. Најчешће су то сенке успомена које накратко оживе спремајући песника за ново враћање планини, сазвежђу изнад ње:

*У небеском оку
Залеђи се
Божанска суза
Врхови планина
Обелеше.*

Моћна метафора својом бојом, сликом, избором инверзије стихова који се могу трансформисати на више песничких начина не губећи значење, добијајући у снази, указује на визију која се створила притајеним уживањем у загонетке шароликог и маштовитог света. У тој машти, могуће стварности јављају се многоструке и разноврсне љубави: према Србији, историјској прошлости, древним цивилизацијама, човеку и природи. У њима има људске тоpline, снаге, благодати. Ове вредности осећа и радује им се песник – поетски субјекат који себе види као зрно у звезданој прабини. На тај начин дели „све радости и туге овога света“. Управо кроз сазнања о вредностима постојања и о појавама које покрећу живот песник у скривеном кутку свог свесног бића исказује бунт, револт, резигнираност, јер глобални свет, као и индивидуални, не може да изађе из замке у којој се саплиће. Истовремено наступа оправдање, јер тајну игре *logosa* ретко ко може достигнути. Туга песника нема граница, као што нема граница жеља да се даљине и близине споје како би географски и психолошки простори били јаснији, а најстарије и новосковане речи и изрази разумљиви свима.

Отвореност поетске речи и мисли Љубише Митровића указује на потребу за новим стварањем ради грађења смисла живота савременог доба у безмерном вртлогу. Као „видар звезда падалица“. Зато стихови којима завршавамо изнете мисли уобличавају песникову животну филозофију:

*Човек је космичко чудо
Мало зрно звездане прашине
У ланцу живота беоцуг
Универзума.*

Велика истина тражи велику цену

Дубока мисао о свету, постојању, помирењу супротности у дугој културолошкој историји човечанства открива се у забележеним и самостално исклесаним сентенцама насталим испод списатељског пера проф. др Момчила Златановића. И као што непознати јапански хаику песник рече: „Јутро припада птицама“, тако мудрости до којих је аутор дошао припадају свима онима уколико схвате да „највећа мука може бити и највећа радост“.

Радост читалаца у сусрету са новом и необичном књигом тајновитог наслова *И сан о срећи – већ је бол* расте онолико колико су моћи њиховог духовног сједињења са истинама, чежњама, мудростима исказаним јаким речима. Јаке, језгровите реченице носе у себи дубоке семантичке кодове у које се уграђују искуствене мисли знаменитих песника и филозофа, понајвише лична схватања света и човека у њему и богата традицијска култура која сеже дубоко у прошлост. У тој култури нема граница, све је опште као у једној од мисли: „У језгру мита је димензија универзалног“.

Животворна енергија која избија из исказаног, а нарочито неисказаног, у мислима које ову књигу чине богатом, представља глас разума и тврдње да „и у хаосу постоји нека законитост“. Неопходна је велика моћ мисли и духа којима се открива живот. Не само речима већ и, како Алфред де Вињи каже: „Само ћутање је силно, све друго је немоћ“. Као да се потврђује мисао, до које проф. Златановић држи, о дејству стваралачких, али и рушилачких сила у људској психичкој природи, као што је „и осмех мале девојчице окупан топлим кишом“, по песнику Момиру Драгићевићу.

Драматика избија из неизречених делова мисли, нарочито када исписује она вредна животна сазнања о љубави, срећи, животу у пријатељству, сновима. И као да је све то сан који тихо походи оне који у човеку виде благо. Хуманизам који зрачи из стваралачких порука које проф. Златановић шаље представља трактат о тајни човека. То је и мука, јер људски ум је, осим што даје плодотворне идеје, и погрешив. Анштајн каже: „Права вредност човека састоји се у томе у којој мери је, и у ком смислу смогао снаге да се ослободи свога ја“. То ја – проналази проф. Златановић, врло је сложен феномен.

Аутор је у овој јединственој антологији психолог и мислилац, јер његову пажњу непрекидно задржава човечја природа и њене тамне и ирационалне дубине. Нарочито га притиска сила и страх. Непознаница човекове природе крије се у сазнању да „човеку мало недостаје да буде срећан. Али и то *мало* није увек оствариво“. Не само вера, већ и скептицизам аутора, као животно сазнатљива нит прожима мисли и везује их у целину. Зато оне теку као песма чији стихови казују да и „најлепше ствари на животном путу имају сенку“. Овакав мисаони лиризам није симболе који потврђују ауторову неодојивост од традиције, народног говора и архаичних језичких образаца које срећемо при читању. Али, он ни у једној прилици не иде испред себе. Држи се мисли: „Мудар не открива све своје особености.“

Дубина слике света исказана принципима естетске логике упућује на ауторову стваралачку и несебичну природу. Та отвореност осећа се из забележених мисли, наизглед обичног србијанског човека. Не треба претраживати антологије или прелиставати велика дела уметника да би се наишло на мудрости исказане конкретним симболима јер „и мали народ може имати велику културу“, додајемо, и традицију у којој је „језик тамни вилајет“. За јужносрбијанце језик је клопка из које тешко може изаћи и највећи филозоф. То потврђују мисли проистекле из анегдота које је проф. Златановић бележио при свакодневним сусретима са људима речима дијалекта: „Прича старица на пашњаку: – Сама сам, сама. Искочим такој из кућу и станем под само дрво. Оно ме привлачи – две самоће се боље подносив.“ За старицу је и биљка матица живота јер на себи својствен начин савлађује духовну кризу усамљеника.

У овој књизи, осим наведене привржености сопственој култури и сазнању о њој, путевима мудрости аутор брише границе, географске и историјске, а његове мисли разлежу се у свеопште и опште добро. То чини у својој унутрашњој стваралачкој тишини загладан у слике прошлости, борбен да допре до духовне вертикале како шапуће незнани јапански песник: „Бесплодни цвет постаде семе песме.“ Сазреле и продуховљене мисли обележиле су године испуњене искуством приврженика лепе речи у доследном остваривању естетичке идеје зачете на почетку свога литерарног стварања, нанизане с намером да држе човека у животу, љубави и коначности. Подсећају на тихо дрхтање након читања као у стиховима:

*Икад се смириш
дрхћу ти крила
лептиру мали.*

Читаоци су дочекали свој тренутак истине откривене у књизи симболичнога наслова *И сан о срећи – већ је бол*.

Закључак

Светови поезије омогућавају просветљење душе онога из чијег пера теку стихови, и душе читалаца. Песници о којима смо проговорили с посебним жаром певају о људскости и потребама откривања човекових размишљања, надања и страховања. Пред њим су путеви, животне буре, праћене јадиковке, али и мисао о начину преживљавања вратоломија које се јављају знано и незнано. Тежња је да се доживи трен који ће показати човекову ауторитативност у мору бесмислица. Сазнања да су многа раскршћа у животу тајновита, опомињу у песничким творевинама наших песника, да је пут до светлости мрачан.

У безнадежним тренуцима песници се обраћају Господу, Богородици, уз мисао да је благомирење и благоречје највећи човеков дар, али њега треба заслужити. Најсветлије речи песници бирају при обраћању свецима. У тим обраћањима назире се бојазан уз молбу за спасење човекове душе од зла. Хуманизам који избија из надахнутих стихова, дубоке мисли које извиру из поменутих стваралаца, уливају се у реку стихова откривајући загонетни спој индивидуа које моле, служе, шапућу, клањају се, клече. Не само пред собом.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Богдановић 2007: Богдановић, С. Човек песма. Врање: Учитељски факултет у Врању.

Златановић 2012: Златановић, М. И сан о срећи – већ је бол. Врање: „Аурора“.

Митровић 2008: Митровић, Ј. Дарови хипноса. Ниш: Студентски културни центар.

Тодоровић 2010: Тодоровић, М. Ветар понад гора. Ниш: Unus mundus, 35/2010.